

LARS EDSTEDT, *Mellan åtal och dom. Om underlaget och ramarna för rättens bedömning av frågorna om skuld, rubricering och påföljd* (ak.avh.), Iustus 2024, 1120 s.¹

Avhandlingens huvudrubrik ”Mellan åtal och dom” anger att undersökningen börjar med åtalet och stannar vid domen. Lars Edstedt ger själv följande beskrivning av vad avhandlingen egentligen handlar om: ”Dessa två regler — om domstolens bundenhet vid gärningsbeskrivningen samt domstolens frihet vid den rättsliga bedömningen — står i centrum för denna avhandling. Reglerna finns intagna i RB 30:3” (s. 27). Avhandlingen handlar således om domstolens bundenhet respektive frihet i förhållande till åtalet. Samtidigt är det givet att en rad andra bestämmelser måste beaktas. Det krävs bl.a. att man känner till RB 45:4 punkt 3 som anger vad åklagaren ska inta i stämningsansökan: ”den brottsliga gärningen med uppgift om tid och plats för dess förövande och de övriga omständigheter som behövs för dess kännetecknande samt de bestämmelser som är tillämpliga”.

Edstedt har delat in sitt arbete i sex avdelningar och sju ton kapitel. I den första avdelningen introduceras studien varvid bl.a. metodfrågor berörs. Den andra avdelningen har getts rubriken ”Bakgrund och utgångspunkter”. Här behandlar Edstedt i fyra kapitel rättshistoria, idéhistoria, processmodeller samt processrättens och straffprocessrättens funktionalism. Avdelning III består av kapitel 6–10 och dess rubrik är ”Underlaget för prövningen”. I kapitel 6–7 diskuteras ingående hur åtalet kan och bör utformas. Frågor om åtalets utformning är i mångt och mycket bestämmande för vilka problem som senare dyker upp. I avdelningens kapitel 8 och 9 justeras perspektivet såtillvida att fokus nu riktas mot den tilltalades möjlighet att påverka prövningsramen samt domstolens roll som utövare av materiell processledning. Tanken är närmast att den tilltalades processhandlingar och domstolens materiella processledning direkt påverkar domstolens hantering av gärningsbeskrivningen i och för målets avgörande. Den tredje avdelningens avslutande kapitel (det tionde) handlar om gärningspåståendets konkretisering. I kapitlet står två frågor i centrum: När är ett åtal tillräckligt konkretiserat och specificerat? Och vilka är rättsföljderna om åtalet inte uppnår tillräcklig grad av konkretisering och specificering? Avdelning IV bär rubriken ”Rättens bundenhet” och dess enda kapitel (det elfte) kallas något överraskande ”Gärningsbegreppet i RB 30:3 första meningen”. Kapitlet är långt (ca 120 sidor) och utgör i mina ögon ett slags kärna i avhandlingen. Avdelning V som består av kapitel 12–16 har i rubriken ett direkt citat från lagtexten, dock med ett frågetecken: ”Ej vare rätten bunden?” I kapitel 12 ger författaren en övergripande bild av domstolens rättsliga bedömning av åtalet. Därefter följer i kapitel 13 en analys av horisontell omrubricering medan uppsåt och oaktsamhet tas upp i kapitel 14. Gärningsmannaskap och osjälvständiga brottsformer behandlas i kapitel 15. Avdelningen avslutas med kapitel 16 som tar upp vertikal rubricering, straffvärde och påföljdsval. Avdelning VI med kapitel 17 innehåller en avslutande diskussion.

Som bekant hör läsning till den rättsdogmatiska forskningens grundverksamhet; gillar man inte att läsa är det bättre att göra något annat. Trots detta kan jag inte låta bli att inleda med några ord om avhand-

¹ Disputationen ägde rum vid Uppsala universitet den 17 maj 2024. Denna recension baserar sig på fakultetsopponentens opposition vid tillfället.

lingens längd. På s. 55 berör Edstedt längden på juridiska avhandlingar och konstaterar att han i allt väsentligt instämmer med vad Oscar Mossberg sagt i sin avhandling från 2020 ("Avtalets räckvidd I"). Enligt Mossberg bör en juridisk avhandling vara så lång som ämnet kräver men en bok bör inte vara tjockare än att den ligger någorlunda bekvämt i handen. Jag håller i sig helt med Mossberg och Edstedt. Jag har inte läst Mossbergs avhandling men givetvis Edstedts. Jag är här rätt ambivalent. Ibland under läsningen tyckte jag att ett visst avsnitt kändes onödigt långt men vid en senare omläsning hade känslan försvunnit. Jag lämnar således frågan om ämnet verkligen krävt alla dessa sidor obesvarad.

Kapitel 1 som handlar om vissa allmänna frågor kring studien är på många sätt viktigt och intressant. Edstedt konstaterar att det finns två ytterkantspositioner i fråga om synen på gällande rätt; den autonoma respektive den domstolsrealistiska definitionen av gällande rätt. Kanske på grund av det mycket omfattande bruket av rättsfall verkar författaren luta mera mot det domstolsrealistiska hållet. Processen är ju ett förfarande, något som görs i tid och rum. Edstedt betonar också de informella programmen som styr hur processaktörerna beter sig gentemot varandra och andra (t.ex. medierna). Det är fråga om en väsentlig del av rättskulturen, ett slags "rättskälla" som fyller ut den skrivna processrätten. Författaren talar till och med om behovet av ett slags inlemmande i den "på traditionellt sätt traderade rätten" (s. 54). Om ett sådant inlemmande fullt ut kan göras tvivlar jag på men Edstedt har gjort ett tjänligt försök.

Edstedt menar att straffprocessen som ett dogmatiskt system inte kan anses vara särskilt långt utvecklad. Enligt honom behöver den sammankopplas med den materiella straffrätten för att om möjligt befrias från förenklingar, skenargument och konstruktioner med eget liv. Han säger också att avhandlingen till vissa delar har ett terapeutiskt drag; "den vill lösa upp juridiska tankeknutar, att i någon utsträckning placera diskussionen i ett annat ljus än tidigare" (s. 55). Men entydiga svar på specifika frågor kan han dock inte lova sina läsare (s. 56). Jag vill nog mena att han i tillräcklig utsträckning tagit ställning. Det handlar inte bara om argument för och emot.

Vad gäller det använda materialet förtjänar kanske följande att uppmärksammas: Edstedt har sett s.k. kompendier som en värdefull källa som gott kan användas för att få en inblick i gångna tiders tänkesätt (s. 56). Enligt författaren kan många intressanta frågor hittas i underrättspraxis; frågor som inte sällan undgått sökarljuset från refererad praxis, doktrin eller förarbeten. Om han hittat något relevant i orefererade underrättsavgöranden har detta använts. Någon skillnad mellan hovrättsavgörandena i RH-serien och opublicerade avgöranden gör han inte. I avhandlingen spelar Europadomstolens praxis en viktig roll samtidigt som Edstedt understryker behovet av försiktighet i fråga om slutsatserna för intern svensk processrätt (s. 60)

I underavsnittet "Perspektiv" (s. 60–74) förtydligas vissa saker som redan framkommit och en rad centrala begrepp definieras. Enligt författaren bör straffprocessen mera än vad tidigare varit fallet i svensk rätt integreras med den materiella straffrätten: "För att kunna döma i brottmål måste domaren inordna (det framlagda processmaterialets bild av) verkligheten under bl.a. straffbudets abstrakta och generella beskrivning av mänskligt agerande" (s. 63). Samtidigt påpekar Edstedt att straffprocessen nog tjänar straffrätten, men på sitt eget sätt. Växelverkan mellan det materiella och formella beskriver han på följande sätt: "Den

materiella rättens faktiska innehåll bör beaktas så långt det låter sig göras, men kan behöva stå tillbaka för det fall kolliderande processrättsliga intressen väger tyngre” (s. 69). Denna starka koppling till den materiella straffrätten ser jag som en av avhandlingens stora förtjänster

Sambandet mellan straffprocess och materiell straffrätt ställer givetvis krav på de använda begreppen. När Edstedt talar om brottslig gärning avser han det gärningsbegrepp som förekommer i RB 30:3 och som åberopas inom processens ram; det är alltså fråga om en processrättslig brottslig gärning. Inom den materiella straffrätten talas som bekant mycket om brottslig gärning/brottslig handling men här är intresset kopplat till brottsbeskrivningsenligheten. Edstedt beskriver skillnaden mellan dessa gärningsbegrepp på följande sätt: ”En gärning (enligt RB 30:3) i processuellt hänseende utgör ett mer eller mindre godtyckligt utsnitt ur verkligheten, vilket klätts i ord. Det föreligger således ett intrikat samband, men också grundläggande skillnader, mellan det straffrättsliga gärningsbegreppet och de processuella gärningsbegreppen” (s. 68). Edstedt anger att han — när så har behövts — följt det brottsbegrepp som Nils Jareborg framfört (s. 73). Påpekandet är viktigt eftersom de skandinaviska brottsbegreppen alla skiljer sig från varandra.

Edstedt har genomgående använt sig av den vedertagna straffprocessuella terminologin. På s. 379 (fotnot 1662) citerar han med gillande Per Henrik Lindblom som anser att man ”bör undvika att tafsa på etablerad terminologi”. Däremot inför han nog ny terminologi genom ”horisontell omrubricering” och ”vertikal omrubricering” (s. 71–72). Ändring av brottets rättsliga beteckning kallas horisontell omrubricering. Som ett exempel kan nämnas att person står åtalad för hot mot tjänsteman (BrB 17:1), men hen döms i stället för olaga hot (BrB 4:5). Omrubricering beträffande samma brottstyp kallas vertikal omrubricering. Så är fallet om åtalet gäller grov misshandel (BrB 3:6), men den tilltalade döms i stället för misshandel (BrB 3:5).

Avdelning II inleds med en rättshistorisk och processteoretisk översikt. Edstedts avsikt är här att ”förklara varför rättsläget ser ut som det gör” (s. 79–80). I kapitel 2 söker han efter ”spår” i den äldre rättegångsbalken. Han hittar nog sådana men de är förhållandevis svaga. När den nya regleringen av förhållandet mellan åtal och dom skulle börja tillämpas fanns inget konkret att falla tillbaka på i den gamla balken. Därtill kom att det som i förarbetena till nya RB sades om förhållandet mellan åtal och dom rätt snabbt förlorade sin relevans.

En orsak till detta får sökas i den processteoretiska revolutionen med Karl Olivecrona och Per Olof Ekelöf i spetsen och som genomfördes jämsides med processreformen. Om denna oerhört viktiga fas i den svenska (och finska) processrättsforskningen handlar kapitel 3 som getts rubriken ”Rättsrealismen och sanningen”. Edstedt utgår från att i svensk straffprocess är domstolens bundenhet till åtalet starkare än i de flesta andra länder. Som förklaring räcker inte att bundenhet till åtalet är ett utmärkande drag i den akusatoriska processen. Någon ”stark” förklaring till fenomenet vill Edstedt dock inte bjuda på, endast hypoteser. Enligt den tidigare rådande konstruktivismen inom civilprocessen utgjordes processföremålet av rättigheter. Lars Welamson som stod nära rättsrealisterna avskaffade processföremålet i straffprocessen. I åtalet beskrivs den brottsliga gärningen, dvs. inte ett brott i rättslig mening. Gärningen måste beskrivas med ord, något som obönhörligen skapar begränsningar i jämförelse med verkligheten. Edstedt formulerar dilemmat bl.a. på

följande sätt: ”En text (t.ex. en gärningsbeskrivning) kan inte utgöra mer än en översiktlig approximation av ett utsnitt ur verkligheten, exempelvis en påstått brottslig gärning. Texten är ofrånkomligen, alltid, en förenkling, en förvanskning.” (s. 181) Om jag tolkat honom rätt är denna fokusering på just språket i gärningsbeskrivningen grundorsaken till dagens problem med åtalsbundenheten. Tidigare kunde domstolen i högre utsträckning döma över den brottsliga gärningen på verklighetsplanet. Om Edstedt har rätt — något som jag är beredd att tro — ledde processteorin till en ny syn på åtalsbundenheten och detta helt utan lagändring. För mig och antagligen många andra är detta ny och betydelsefull kunskap.

Kapitel 4 handlar om processmodellerna och närmare bestämt den ackusatoriska och den inkvisitoriska. I sammanhanget tar han också upp kontradiktionsprincipen. Slutsatsen blir att sistnämnda princip bör ”betraktas som en från processmodellerna fristående kvalitet i förfarandet, som kan förekomma oavsett om processordningen i övrigt betecknas som (huvudsakligen) inkvisitorisk eller ackusatorisk” (s. 271).

Kapitlet är förhållandevis långt — något över 100 sidor — och läsaren frågar sig givetvis hur dessa processmodeller hör samman med domstolens åtalsbundenhet. Om jag förstått Edstedt rätt vill han närmare undersöka om den ackusatoriska processprincipen förutsätter att domstolen i hög grad är bunden vid åklagarens gärningsbeskrivning. För att kunna ta ställning till denna i svensk doktrin och förarbeten förekommande uppfattning måste innehållet i processmodellerna konkretiseras och utredas ”om huruvida, eller på vilket sätt, svensk straffprocess är ackusatorisk” (s. 187). För att ge innehåll åt modellerna opererar Edstedt främst med begrepp som processtradition och idealtypstänkande. Om man ser till processtraditioner och idealtyper blir enligt honom USA ett slags ”ackusatoriskt facit” som också utgör ”en tacksam utgångspunkt för att få perspektiv på svensk processuell tradition” (s. 279).

Trots att många i Sverige är av annan åsikt menar sig Edstedt kunna visa att svensk straffprocess är inkvisitorisk men det ackusatoriska vinner allt mera terräng. I detta perspektiv skapar en förstärkt ackusatorisk processmodell inga betänkligheter för gärningsbundenheten; om parterna styr processen kan domstolen inte gärna gripa in i syfte att värna om den materiella sanningen. Men en renodlad partsprocess i amerikansk tappning vill nog ingen svensk jurist ha; en sådan partsprocess kräver bl.a. att domstolen är bunden av åklagarens uppfattning om gärningens straffrättsliga klassificering. Jag finner kapitlet i sig mycket intressant och givande. Samtidigt frågar jag mig om det var nödvändigt att använda USA som modell för en genuint ackusatorisk straffprocess. Kanske kunde det svenska systemet bara ha jämförts med tysk och fransk straffprocess, varvid svensk straffprocess enligt Edstedts framställning är klart mera ackusatorisk än vad som gäller i Frankrike och Tyskland. Samtidigt må erkännas att i ljuset av den amerikanska modellen blir de ackusatoriska dragen i gällande svensk straffprocess förhållandevis modesta.

Avdelning II avslutas med kapitel 5 om straffprocessens funktioner, syften och ändamål. Först diskuterar Edstedt vilka funktioner straffprocessen kan tänkas ha på ett allmänt plan. Enligt honom är dikotomin mellan brottsbekämpning och rättssäkerhet både överdriven och missvisande. På den högsta nivån står brottsbekämpningen som straffsystemets enda egentliga syfte. Dock finns en rad andra intressen som måste beaktas och leder till inskränkningar i brottsbekämpningen. Här är visserligen

nivån en annan men styrkan av dessa (rättssäkerhets)intressen är så stark att straffprocessen som system "övertrumfar brottsbekämpningen i en mängd avseenden" (s. 319). Därtill finns enligt Edstedt en rad horisontella funktioner som samexisterar med brottsbekämpning och rättssäkerhet. Relationen är här mellan den tilltalade och målsäganden och Edstedt nämner bl.a. konfliktlösningsfunktionen och kontrollfunktionen. Han säger även några ord om hur funktionerna kan koppas till processmodellerna (s. 316). Det verkar klart att inkvisitorisk process kretsar kring den materiella sanningen. Med en fullgod utredning kan både brottsbekämpning och rättssäkerhet garanteras. Samma gäller dock inte (restlöst) för den ackusatoriska straffprocessen (s. 317).

Edstedts analys av funktionsdebatten utgör sedan grund för diskussionen om de syften som RB 30:3 kan tänkas ha. Bestämmelsens första mening slår som redan framkommit fast domstolens bundenhet till den av åklagaren påstådda gärningen. Edstedt påpekar inledningsvis att den ackusatoriska processmodellen skapar bundenhet till gärningsbeskrivningen. Men ifall man vill gå lite djupare är det enligt Edstedt tveklöst så att gärningsbundenhetens syfte i första hand är att möjliggöra för den tilltalade att förbereda sitt försvar. Han betonar här förutsebarheten, dvs. för ett effektivt försvar måste den tilltalade veta vad som kommer att hända under processens gång. Edstedt lyfter också fram element som försvårar förutsebarheten. Hit hör främst möjligheten till åtalsjustering (s. 325).

Men det finns också andra (möjliga) syften med gärningsbundenheten än förutsebarhet och försvarsmöjligheter. Edstedt diskuterar bl.a. bundenhetens betydelse för förhandlingens koncentration, för straffmätningen, för prövningen av eventuella processhinder, för bedömning av åklagarens rättsanvändning (särskilt vid straffprocessuella tvångsmedel), för bedömning av bevisningens styrka och hållbarhet samt för prejudikatskapande verksamhet i högre rätt. Det är däremot en öppen fråga vilka syften som ligger bakom andra meningen i RB 30:3. Bristande juridisk kompetens hos åklagarna och enkla straffbestämmelser saknar idag enligt Edstedt relevans (s. 341). Men det finns andra syften som talar för denna frihet, främst strävan efter materiellt riktiga domslut. Hans slutsats blir dock att skälen bakom friheten börjar "vara i förhållandevis hög utsträckning överspelade eller försvagade" (s. 347).

I kapitel 6–10 säger sig Edstedt skapa underlag för att senare (i kapitel 11) kunna ta ställning till innehållet i regeln om domstolens bundenhet till gärningsbeskrivningen. Tyvärr går det enligt honom inte att hitta eller konstruera någon sammanhållen lära eller princip om hur en gärningsbeskrivning ska se ut. Kravet på att gärningsbeskrivningen ska täcka det anförda straffstadgandet ("täckningskravet") och kravet på att gärningsbeskrivningen ska vara tillräckligt precis och konkretiserad tenderar nämligen att sammanfalla. Närmast av pedagogiska skäl behandlas precisionsfrågan i ett eget kapitel (det tionde).

Kapitel 6 innehåller en rad viktiga klarlägganden och ställningstaganden. Samtidigt leder det stora antalet temata till att kapitlet blir något svårläst. Enligt Edstedt innebär åtalsplikten i kombination med målets bevisläge att åklagaren ibland blir tvungen att nöja sig med rätt opreciserade och "luddiga" gärningsbeskrivningar; när bevisningen har en tillräcklig styrka kan inte åtal underlåtas under åberopande av precisionssvårigheter (s. 355). Efter åtalsplikten tar Edstedt upp frågan om vad som enligt RB 45:4 1 st 3 p kan krävas av åtalet. Trots att bestämmelsen är riktad till åklagaren påverkar den domstolens tillämp-

ning av RB 30:3 (s. 359). Framställningen tar i sig upp samtliga delar i bestämmelsen men främst behandlas beskrivningen av den brottsliga gärningen. Han skiljer mellan en gärningsbeskrivning som uppfyller minimikraven och en som kan anses vara optimal (s. 360). Det finns således ett "åklagarskön", något som främst beror på att en gärning kan beskrivas på ett stort antal sätt; det finns inget naturligt gärningsbegrepp. Edstedt menar ändå att det är möjligt att hitta intressen "som ibland kan stiliseras till riktlinjer eller tumregler" (s. 363). Vad jag kan se handlar det främst om förhållandet mellan gärningsbeskrivning och rättsfaktum. Här aktualiseras en rad frågeställningar: Är det endast rättsfakta som ska ingå i gärningsbeskrivningen? Hur står åberopsbördan i förhållande till rättsfaktumbegreppet, dvs. är allt som åberopas i gärningsbeskrivningen rättsfakta? Passar rättsfaktum alltid i ett straffrättsligt sammanhang?

Enligt Edstedt ger tesen om att åberopsbördan endast gäller konkreta rättsfakta upphov till problem (s. 364). Han nämner Dag Victors särskiljande mellan rekvisitomständigheter (subsumtionsomständigheter) och kringomständigheter. Sistnämnda handlar bl.a. om rubricering, påföljder och straffvärde. Gärningsbeskrivningen måste alltid innehålla begrepp och ord som skiljer sig från det som anges i brottsbeskrivningen men även lagens ord kan tas in i texten (s. 366). Edstedt påpekar att han använder begreppet konkret rättsfaktum för en omständighet som är åberopad i processen (s. 367). Om det blir oklart hur gärningsbeskrivningens olika delar (ord och uttryck) kopplas till det angivna straffbudet kan ingen sakprövning göras utan domstolen måste tillgripa materiell processledning — blir den resultatlös ska åtalet ogillas (s. 368)

Kan då något sägas om var miniminivån för gärningsbeskrivningen ligger? Lars Heuman menar att rättsfakta är tillräckligt, alltså det som krävs av straffbudet. Edstedt köper inte detta utan hävdar att ofta måste annat tas med. En orsak kan vara en strävan att göra gärningsbeskrivningen läsbar, en annan att synliggöra straffvärdeaspekter och rubriceringsomständigheter (s. 369). Samtidigt uppkommer problem om sådana icke-rättsfaktaomständigheter inte kan bevisas; ska åtalet då ogillas? Edstedt menar att någon enkel lösning inte finns. Han verkar dock rekommendera bruket av separata skriftliga utsagor vid sidan av gärningsbeskrivningen (s. 370–371).

Var står då normativa rekvisit eller moment i denna modell? Här avser Edstedt sådant som överhuvudtaget inte har några tänkta "motsvarigheter" på verklighetsplanet och/eller är sådana att det inte förväntas att de konkretiseras i åberopanden" (s. 372, fotnot 1625). Inget hindrar att de intas i gärningsbeskrivningen och av dem orsakade problem hör samman med omrubricering och domstolens bundenhet till åklagarens uppfattning i rättsfrågan (något som behandlas i avdelning V).

Enligt Edstedt är avgörandet NJA 2003 s. 486 det enda HD-fall som direkt handlar om hur gärningsbeskrivningar ska utformas i straffprocessen och prejudikatet har fått flera efterföljande avgöranden (s. 394 fotnot 1720). HD anför att det inte av åklagaren krävs att hen beskriver den brottsliga gärningen i detalj utan det räcker med att omständigheter som är tillräckliga för gärningens kännetecknande anges. Formuleringen har i litteraturen både försvarats och kritiserats. Edstedt nöjer sig med att konstatera att frågan om den rätta tolkningen av uttalandet måste lämnas öppen men menar att HD nog borde förklara sig eftersom det kan verka som om utsagan strider mot EKMR art. 6 § 3 (a) (s. 396).

Kapitlet avslutas med en behandling av åklagarens preciseringar och förtydliganden av gärningspåståendet. Enligt Edstedt är det lätt att i underrättspraxis finna exempel på att åklagaren lagt fram preciseringar, förtydliganden, förklaringar och andra kompletteringar som inte utgjort formenliga justeringar av gärningsbeskrivningen. HD är dock inte helt undantagen men högsta instans har nöjt sig med indirekta ställningstaganden. Efter analys och avvägning av pro et contra-typ kommer Edstedt fram till att sådana förtydliganden och förklaringar binder rätten på samma sätt som gärningsbeskrivningen i åtalet (s. 407).

Innan Edstedt i kapitel 11 tar sig an frågan om hur den brottsliga gärningen ska konkretiseras i åtalet behandlas tre aktörer vars agerande har eller kan ha relevans för frågan. Kapitel 7 handlar om EKMR och Europadomstolens rättspraxis särskilt gällande anklagelsens grund. Edstedt menar att EKMR art. 6 § 3 (a) har betydelse för åtalets utformning. Enligt bestämmelsen ska var och en som blivit anklagad för brott utan dröjsmål, på ett språk som hen förstår och i detalj, underrättas om innebörden av och grunden för anklagelsen mot hen. I sin genomgång av Europadomstolens rättspraxis kommer Edstedt till slutsatsen att här finns mycket litet konkret att hämta i fråga om grunden för anklagelsen (s. 438). Däremot finns i praxis inbyggt en potential till högre konkretion och han hoppas att svenska HD utnyttjar denna potential för att ge klarare besked om gärningsbeskrivningens utformning.

Edstedt utgår från att den tilltalade kan (men behöver givetvis inte tack vare skyddet mot självinkriminering) vara aktiv i straffprocessen och påverka förfarandet. Kapitel 8 tar upp de påverkningsmedel som hittas i RB. Här behandlas bl.a. den tilltalades erkännande som inte binder domstolen, likaså den tilltalades underlåtenhet att åberopa ansvarsfrihetsgrunder, ett förfarande som inte hindrar domstolen från att pröva om sådana föreligger. Den tilltalades berättelse ska inte ses som rättsfakta utan som en alternativ hypotes, som måste kunna uteslutas för att åklagarens bevisbörda ska vara uppfylld. Enligt Edstedt talar mycket för att se mera funktionalistiskt på gärningsbeskrivningen; det som parterna är överens om kräver mindre precisering än de delar i gärningen om vilka oenighet råder.

Frågor om i vilka situationer materiell processledning behöver bedrivas och hur den ska bedrivas behandlas utförligt i kapitel 9. Det torde vara så att domstolens materiella processledning aktualiseras när gärningsbeskrivningen är bristfällig på sätt eller annat. I en renodlat ackusatorisk process får parten själv bära ansvaret för en bristfällig processföring. Men den svenska straffprocessen är i grunden inkvisitorisk och det verkar som en genom materiell processledning formad straffprocess borgar för materiellt riktiga avgöranden (s. 494). Enligt Edstedt är det inte riktigt så enkelt! Den kontradiktoriska principen som ju går rakt igenom bägge processmodellerna kan nämligen anses förutsätta en rätt långtgående materiell processledning (s. 494). Mycket i kapitlet handlar om gränsdragningen mellan brister i processledningen som anses utgöra rättegångsfel och den alltför långtgående processledning som medför att domarens opartiskhet äventyras (s. 499).

Enligt RB 46:4 2 st ska domstolen vid huvudförhandlingen avhjälpa otydligheter och ofullständigheter i de uttalanden som görs. I fråga om otydligheter menar Edstedt att prövningen av eventuella rättegångsfel är utpräglat kasuistisk (s. 505). Vid ofullständigheter ser Edstedt det vara svårt att skilja mellan när åklagarens förbiseenden ska avhjälpas genom

materiell processledning och när så inte är fallet; kanske ska vikt läggas på vad som står på spel i processen (s. 508). Även tidpunkten för processledningen kan tänkas ha relevans. Utgångspunkten måste dock vara att processledning går före den situationen att gärningsbeskrivningen kräver tolkning i själva domen (s. 530).

En central fråga gäller följderna av bristande materiell processledning och särskilt när det handlar om ett sådant rättegångsfel som leder till återförvisning. Med hänsyn till vikten av att kunna bedöma om tillämpningen av jura novit curia-bestämmelsen i RB 30:3 andra meningen står i överensstämmelse med kraven i EKMR art. 6 § 3 (a) ägnar Edstedt rätt stort utrymme åt domstolens underlåtenhet att underrätta om anklagelsens innebörd. När utgör en sådan underlåtenhet ett rättegångsfel som leder till återförvisning? Enligt honom har frågan fått ett klarare svar genom NJA 2023 s. 869 (s. 568). Trots att det sällan utgör rättegångsfel om domstolen underlåter att väcka frågan om en alternativ rättslig bedömning kan bl.a. likabehandling och materiell riktighet kräva en sådan åtgärd från domstolens sida. Har felet skett på tingsrättsnivå kan det vanligen läkas av hovrätten. Har sistnämnda missat processledningsuppgiften ska målet återförvisas. Edstedt finner HD:s avvägningsmodell i förenämnda avgörande vara både balanserad och elegant (s. 575).

I inledningen till kapitel 10 konstaterar Edstedt att det i brottmål inte är "ovanligt att försvararen riktar invändningar mot hur gärningsbeskrivningen är utformad" (s. 579). Under rubriken "Konkretiseringen av gärningen" tar han sig an denna både komplicerade och viktiga frågeställning. Först definieras en rad nyckelbegrepp av semantisk/språkfilosofisk natur. Enligt Edstedt behövs detta eftersom det saknas en "juridisk vokabulär" med anknytning till vaghet, specificering, individualisering etc. Tydligt menar han att terminologin behövs för att man ska kunna ställa för åtalets utformning relevanta frågor.

Konkretisering (eller individualisering) är ett paraplybegrepp som anger vad som sker när gärningen beskrivs i åtalet. Det omfattar både precisering och specificering. Med precisering avses åtalets exakthet medan specificering anger mängden information i åtalet. Enligt Edstedt finns det ingen gräns för hur specificerat en gärning kan beskrivas och det är just bristen på information som är problemet, inte bruket av vaga ord och uttryck (s. 588). Något entydigt och allmängiltigt svar på frågan om gärningsbeskrivningen är tillräckligt konkret och detaljerad kan inte ges men däri ingående begrepp kan dock jämföras med alternativa formuleringar och ställning tas till graden av konkretisering. I denna bedömning ska bl.a. beaktas den tilltalades rätt till information (s. 589).

Vilka är då de bakomliggande ändamålen med kravet på åtalets konkretion. Enligt Edstedt är det klart att hög preciseringsgrad i åtalet underlättar försvaret av den tilltalade; färre alternativ behöver tas ställning till (s. 592). Men konkretionen påverkar även frågan om gärningsidentitet och bevisprövning samt rättstillämpningen. Dock ska prövningen av tillräcklig konkretiseringsgrad främst göras utifrån den tilltalades försvarsintresse; övriga intressen talar för rätt ringa krav på åtalsprecisering. Av vikt i sammanhanget är att bristande konkretisering uppvägs av den breda rättskraften (s. 597).

Vad det sagda innebär på en mera "konkret" nivå behandlas i avhandlingen under två rubriker: "Konkretisering vid flerfaldiga gärningar i nära relation" (10.4.) och "Konkretisering av enskilda gärningar" (10.5). Detta betyder att vissa rätt speciella brottstyper först analyseras, och orsaken till

detta är att för dem gäller egna konkretiseringsregler. Edstedt börjar med åtal vari ett obestämt antal gärningar beskrivs (främst sexualbrott) dock utan att de närmare har individualiserats i gärningsbeskrivningen, därefter tas fridskränkningssbrotten upp. Dessa kallas aggregerade gärningsbeskrivningar. Vilka slutsatser vill Edstedt då dra av beskriven praxis i fråga om aggregerade gärningsbeskrivningar? Här är han kanske inte helt lätt att följa. Det verkar som om han ser sig tvungen att acceptera dem som en särskild kategori av åtal var tillhör en försämrade försvarsmöjlighet (s. 623).

Beträffande åtal som innehåller enskilda gärningar menar Edstedt att kravet på specifikation hör samman med åberopande och tolkning av gärningsbeskrivningen. Därför tas denna problematik upp i följande kapitel. I det nu aktuella kapitlets delavsnitt 10.5. behandlar Edstedt innehållet i kravet på preciserade åtal. Först behandlas frågorna kring tid och plats och sedan själva den brottsliga gärningen. Några allmängiltiga kriterier eller normer för bedömningen av godtagbar preciseringsnivå finns dock inte. Det handlar om en helhetsbedömning där gärningsbeskrivningen ska gestalta ett historiskt skeende, inte utgöra en slutsats om hur det måste ha gått till. Enligt Edstedt ska bedömningen dock utgöra ett strukturerat angreppssätt (s. 646). Som helhet blir Edstedts försök att gestalta vad som krävs av en tillräckligt konkretiserad gärningsbeskrivning förhållandevis vag. Men kanske ger avsnittet om rättsföljderna av bristande konkretisering mera kött på benen? Detta i sig mycket intressanta problemkomplex ägnar Edstedt förhållandevis stort utrymme, nästan 30 sidor.

Enligt Edstedt råder det konsensus i "processvärlden" om att bristande konkretisering ska leda till materiell processledning (s. 647). Men denna "rättsföljd" räcker givetvis inte till i ett system med självständiga åklagare. Det behövs således andra rättsföljder. Först behandlas avvisning på grund av rättegångshinder, en rättsföljd som Edstedt inte direkt vill avfärda men som han menar ska stå tillbaka för ogillande av åtalet på formella grunder. Det formella följer av att åklagaren på grund av konkretiseringsbrister inte uppfyllt sin åberopsbörda. Men bristande konkretisering kan även aktualiseras när målet materiellt prövas. Edstedt menar t.ex. att kravet på robusthet i utredningen ligger högre i mål med bristande konkretisering av gärningen än i mål med korrekt gjord åtalsprecisering (s. 667).

Som redan framkommit utgörs avdelning IV (Rättens bundenhet) av endast ett kapitel (det elfte) som getts rubriken "Gärningsbegreppet i RB 30:3 första meningen". I den tänkta straffprocessen har nu processmaterialet fixerats dvs. det handlar om överläggning till dom. Om oklarheter om vad som får läggas till grund för domen uppstår tidigare ska materiell processledning tillgripas. I teorin borde sådana oklarheter i överläggningsfasen skötas genom fortsatt huvudförhandling men enligt Edstedt är detta förfarande mycket ovanligt i praktiken. Samtidigt aktualiseras bundenhetsfrågor hela tiden i praxis, vilket givetvis kräver att regeln om domstolens bundenhet till gärningsbeskrivningen kommer till användning. Edstedt diskuterar först dömande utanför gärningsbeskrivningen. Typfallet utgörs av domar vari anges att utpekade omständigheter är bevisade, något som leder till fällande dom. Dock ingår dessa omständigheter inte i åklagarens gärningsbeskrivning. I anslutning till detta berör han också konsekvenserna av ett sådant rättegångsfel.

I sin analys av bundenhetens närmare innehåll öppnar Edstedt med en rad citat från litteraturen (s. 689–690). Som helhet visar citaten samstämmigt att det är ordalydelsen i gärningsbeskrivningen som avgör om

domstolen dömt utöver gärningsbeskrivningen eller inte. Innan denna s.k. ordalydelsetolkning utsätts för en kritisk granskning går Edstedt igenom en rad typfall där det ansetts att undantag kan göras från den strikta bundenheten. Det handlar om mindre avvikelser (t.ex. gällande tid och rum för gärningen) från gärningsbeskrivningen och enligt Edstedt blir det avgörande argumentet för sådana undantag hänsynen till den tilltalades försvarsmöjligheter (s. 700). Resten av kapitlet ägnas åt olika aspekter på hur tolkningen av gärningsbeskrivningen kan och bör gå till. Framställningen om dessa ”knäckfrågor” består av två delar. Den första handlar om ordalydelsetolkningen och dess problem. Den andra delen läser jag som Edstedts försök att skissera en rimlig och användbar tolkningsmodell.

Behandlingen inleds med språkfilosofi och hermeneutik samt rättstillämpningslära. Han ansluter sig till en hermeneutisk inställning till tolkningsfrågor och hävdar att det är uteslutet att försöka fixera meningen hos enskilda språkliga uttryck. Kontexten måste alltid beaktas. Ordalydelsetolkningen kan således inte användas vid tillämpningen av RB 30:3 första meningen om man vill undvika fel och missförstånd. Edstedt är ändå realist och vet att domstolarna står kraftigt förankrade i traditionen och vill genom ett slags ”närläsning” av ett antal rättsfall pröva ”hur domstolarna faktiskt resonerar i frågor av detta slag” (s. 717). Hittas inga sprickor har ett avvikande förslag rätt små chanser att slå igenom. Han går igenom sammanlagt sju rättsfall (av vilka fem är från HD) för att se hur ordalydelsetolkningen utfallit i praxis. Enligt honom är den rena eller egentliga ordalydelsetolkningen sällsynt i de analyserade fallen. I samtliga fall frångås ordalydelsetolkningen till förmån för tolkningar som i stället grundar sig ”på kontexten och/eller på den tilltalades rättssäkerhetsintresse” (s. 746). Samtidigt påpekar Edstedt att det finns förhållandevis få avgöranden där gärningsbeskrivningens gränser ställs på sin spets. Men i sådana svåra fall är det inte ordalydelsetolkningen utan kontexten och den tilltalades försvarsintressen som väger tyngre. Hur tolkningen gjorts i fallen stämmer således överens med det hermeneutiska perspektivet som samtidigt visar på tolkningens unicitet.

Något överraskande nöjer sig Edstedt inte med detta utan hävdar att det finns en tolkning av gärningsbeskrivningen som utgör en annan diskurs än den tidigare behandlade, dvs. en som kommer efter ordalydelsetolkningen. Han kallar detta alternativ rätt och slätt för tolkning av gärningsbeskrivningen (s. 747). Måne inte Edstedts behandling av detta alternativ höra till arbetets mera svårbegripliga avsnitt. Enligt min ”läsning” hävdar Edstedt att det inte finns en generell processuell tolkningslära utan tolkningen av gärningsbeskrivningen utgör en egen diskurs vari gärningsbeskrivningen tolkas utifrån straffstadgandet. Edstedt hävdar att HD har nedgraderat gärningsbeskrivningen till en faktor bland andra och i stället betonat helhetsbedömningen. Ytterst är domstolen inte bunden till gärningsbeskrivningen utan till kontradiktionen (s. 785). I denna helhetsbedömning får de processuella kategorierna ändå inte negligeras, något som tyvärr ibland skett. Trots viss dunkelhet i det skrivna lyckas nog Edstedt i kapitlet övertyga läsaren om att konkreta tolkningsfrågor om gärningens gränser aldrig kan lösas generellt, abstrakt eller på förhand. Men ordalydelsetolkningen i straffstadgandet och gärningsbeskrivningen kommer domaren dock inte undan.

I avdelning V behandlas domstolens rättsliga bedömning av åtalet. Frågan regleras som redan nämnts i RB 30:3: ”Ej vare rätten bunden av

yrkande beträffade brottets rättsliga beteckning eller tillämpligt lagrum". För förståelsen av denna "frihet" är det viktigt att minnas att de åberopanden som gjorts i målet kan hindra en förändrad rättslig bedömning. Har åklagaren åberopat omständigheter som konstituerar stöld kan domstolen givetvis inte anse att det handlar om förfalskning. En helt annan sak är att det mellan åklagare och domstol kan uppstå meningsskiljaktigheter om hur de åberopade omständigheterna ska tolkas i ljuset av åberopat straffstadgande. Ytterligare kan observeras att Edstedt med begreppet "rättslig bedömning" avser mera än brottsbeteckning och tillämpligt lagrum (s. 810).

RB 30:3 andra meningen som ger uttryck för *jura novit-curia*-principen har inte ändrats sedan lagens tillkomst. Däremot har rättsläget ändrats, inte minst genom EKMR art. 6 § 3 (a) och kravet på underrättelse om innebörden av anklagelsen ("the nature of the accusation"). Dock har nämnda rättskälla enligt Edstedt inte upphävt eller ersatt RB 30:3 andra meningen (s. 817).

Innan Edstedt i avsnitten 12.5 och 12.5 analyserar Europadomstolens praxis om åtalets innebörd och hur denna praxis syns i HD:s prejudikat tar han upp flera frågor med koppling till den rättsliga bedömningen. Några ska här kort nämnas. Han ställer sig rätt avvisande till att den tilltalades egen rättsliga bedömning skulle ges någon bindande verkan i rättegången. Däremot har åklagaren större påverkningsmöjligheter. Enligt Edstedt talar starka argument för att domstolen inte ska pröva en rättslig bedömning som åklagaren avstått ifrån (s. 827). Genom att strafflagsteckningen varierar kan man inte hitta några helt generella bedömningskriterier för hur gränserna för tillämpningen av *jura novit curia*-principen ska dras upp. Av möjliga tolkningsprincipen är det endast major inkluderat minor-principen som har viss betydelse vid förändrade rättsliga bedömningar (s. 836).

Vad har då Europadomstolens rättspraxis att ge i detta sammanhang? Enligt Edstedt visar rättspraxis från Europadomstolen att gränsdragningen mellan godtagbara och konventionsstridiga förändringar ska göras utgående från frågan om den alternativa rättsliga bedömningen utgör ett "intrinsic element" i åklagarens rättsliga bedömning. Detta betyder samtidigt att innehållet i den inhemska straffrätten blir avgörande. Om åklagaren eller domstolen upplyser den tilltalade om en alternativ rättslig bedömning uppstår inga problem visavi försvarsmöjligheterna. Men finns det utrymme för en rättslig omvärdering utan föregående information om denna möjlighet? Om detta handlar resten av avhandlingen.

I kapitel 13 behandlas horisontell omrubricering, dvs. domstolen dömer för ett annat brott än det som åklagaren angett i åtalet (eller efter åtalsjustering under behandlingen). Utgångspunkten är givetvis att täckningsprincipen inte får hindra en sådan omrubricering. Det som här intresserar är om domstolen kan vidta åtgärden *ex officio* och då utan att konventionens krav träds för när. Några handfasta direktiv låter sig inte rekonstrueras utan Edstedt vill bara "identifiera och analysera argument som kan användas vid lösandet av konkreta frågor om horisontell omrubricering *ex officio*" (s. 861). Han inleder med att konstatera att en bedömning av om en brottsrubrik kan ändras, ytterst grunder sig på en jämförelse av brottens rättsfaktummängder. För att en omrubricering ska vara möjlig får inga betydande skillnader föreligga mellan brottens rättsfaktummängder. Och denna jämförelse måste göras utgående från den materiella strafflagstiftningen (s. 862). I detta sammanhang nämner

Edstedt även några andra närliggande situationer, bl.a. när den nya brottsrubriceringen är en lindrigare form än det brott som åtalet gällde. Efter en kort genomgång av Europadomstolens rättspraxis (och NJA 1990 s. 361) konkluderar Edstedt att informationsskyldigheten om anklagelsens innebörd skapar mycket begränsade möjligheter till horisontell omrubricering ex officio (s. 871). Trots detta vill han sortera upp olika omrubriceringssituationer. Enligt honom är det lätt att peka ut typfall av otillåtna horisontella omrubriceringar. Sådana föreligger om brotten har olika centrala rekvisit. Härvid spelar bl.a. skyddsintresse och placering i strafflagen ingen roll. I den meningen har tillämpningsområdet för RB 30:3 andra meningen inskränkts genom EKMR och Europadomstolens rättspraxis (s. 872). Det finns dock några klart tillåtna fall av horisontell omrubricering. Han nämner ändrad lagstiftning utan tillämpning av den lindrigare lagen samt nedrubriceringar. Däremot har han hittat en rad tveksamma fall som han omsorgsfullt går igenom. Två exempel får räcka. Om åtalet gäller mord/dråp kan domstolen döma för vållande till annans död. Däremot är det inte möjligt att döma för misshandel om åtalet har gällt framkallande av fara.

I kapitel 14 tar Edstedt upp omrubriceringar kring uppsåt och oaktsamhet. Trots att det främst handlar om en förändrad rättslig bedömning motiverar han valet med att här aktualiseras ofta frågor om åberopande och bundenhet till gärningsbeskrivningen. Vid uppsåtliga brott räcker det enligt Edstedt med att åberopa uppsåtet rätt och slätt. Han passar på att här föra en rätt ingående diskussion med bl.a. Per Henrik Lindblom och Magnus Ulväng (s. 904–909). Däremot menar han att högre åberopskrav borde ställas vid vissa oaktsamhetssituationer, varvid det blir viktigt att skilja mellan gärningsculpa och personlig oaktsamhet.

Kapitel 15 handlar om de viktigaste kvarvarande frågorna kring rättslig omvärdering av den åtalade gärningen. Han börjar med (med)gärningsmannaskap och medhjälp för att sen ta sig an försöksbrotten. Vid behandlingen av det första problemkomplexet ägnas betydande utrymme åt frågor kring åberopsbörda och bundenhet till gärningsbeskrivningen. Därefter tar sig Edstedt an omrubriceringsfrågor, bl.a. om dom kan ges för medhjälp när åtalet gällt medgärningsmannaskap. Enligt Edstedt torde Europadomstolens praxis i stort hindra ett sådant förfarande (s. 951). Det samma gäller omrubricering från försök till fullbordat brott. Däremot verkar det som om Europadomstolen tillåter omrubricering från fullbordat brott till försök om faktabasen blir intakt (s. 966). Sist i kapitlet tar Edstedt upp omrubriceringar i samband med åtal för anstiftan, stämpling och förberedelse under underlåtelse att avslöja/förhindra brott. Utan kontradiktion kan sådana omvärderingar inte gärna göras eftersom de är för långtgående.

Kapitel 16 avslutar avdelning V. Här behandlas frågor kring påföljdsbestämningen. Edstedt börjar med rubricering inom samma brottstyp, dvs. bedömningen av brottets svårhetsgrad. De flesta brottstyper i BrB känner förutom normalgraden en grov (eller synnerligen grov) och en lindrig form. Lagstiftningstekniken varierar i BrB. Vanligen anges omständigheter som ska beaktas vid valet av brottstyp men det händer att sådant saknas. Uppräknade omständigheter är inte uttömmande utan enbart exemplifierade, dock inte gärna vid grovt rån (s. 975). Edstedt diskuterar här i huvudsak frågan om ett åberopande krävs när det i stämningsansökan anges att det rör sig om ett grovt brott. Avgörandet NJA 2003 s. 486 och reaktionerna i litteraturen på domen ägnas stor uppmärksamhet.

samhet. Även dess förhållande till kraven i EKMR analyseras. I sina slutsatser menar Edstedt att domstolen är i princip fri att "anlägga normativa synpunkter på de omständigheter som har åberopats". Däremot kräver sakomständigheter ett åberopande eller kontradiktion genom materiell processledning (s. 991).

Frågan om straffvärdeomständigheter ligger nära den vertikala rubriceringen men här handlar det om straffvärdet inom den valda brotts-typen. Utgångspunkten är att s.k. dubbelräkning inte ska förekomma (s. 992). Någon åberopsbörda i fråga om straffvärdeomständigheter åvilar inte åklagaren men det finns flera incitament för åklagaren att ta med centrala straffvärdeomständigheter i gärningsbeskrivningen (s. 995). Särskilt ska kontradiktionsprincipen beaktas. Vad till sist angår straffmätning och påföljdsval gäller som stark huvudregel en ren officialprövning, samtidigt som det är viktigt att parterna ges tillfälle till att argumentera kring valet av påföljd.

Före den ca 75 sidor långa förteckningen över källor och litteratur men efter den avslutande diskussionen och "summary" finns ett efterord som inleds på följande sätt: "Om någon har läst ända hit så anser nog vederbörande att det nu är hög tid att sätta punkt" (s. 1041). Jag instämmer helt med Edstedt om detta. Men jag håller också med författaren om det mesta som sägs i avhandlingen! Argumentationen är övertygande och välavvägd. De inflytelserika svenska processforskarna får sina talturer och när Edstedt anmäler avvikande åsikt gör han det både elegant och lågmält. Trots textmassan läser man gärna vidare. Vissa repetitioner har ibland fått mig att lätt rynka pannan men irritationen har snabbt lagt sig när nya utmanande frågeställningar presenteras och det gäller att överväga hållbarheten i Edstedts argumentation.

På samma sätt som Lars Welamsons avhandling har präglat synen på straffdomens rättskraft vågar jag hävda att Lars Edstedts avhandling kommer att präglade synen på domstolens bundenhet till åtalet.

Dan Frände